

UiO : Universitetet i Oslo

**UTVIKLINGSHEMMEDE LOVOVERTREDERE:
Domstolenes straffutmålingspraksis**

Post.doc. Jane Dullum

Institutt for kriminologi og rettssosiologi, Juridisk fakultet

Undersøkelsens bakgrunn

- Del av et prosjekt finansiert av Fritz Moens forskningsfond
- Straff er påføring av et onde i den hensikt at det skal føles som et onde (Andenæs 1976)
- Men det er selve frihetsberøvelsen som er straffen, ingen skal bli underlagt tiltak som føles som en tilleggsstraff
- Utviklingshemmede soner tungt, (jfr. bl.a. Søndenaas studie)

Undersøkelsens problemstillinger

- Hva ligger til grunn for domstolenes utmåling av straff i saker der domfelte er utviklingshemmet?
- Tar domstolene hensyn til utviklingshemmingen ved straffeutmålingen?
- Bør domstolene gjøre det? Hvor mye?

Hvorfor er temaet viktig?

- Straff og straffeutmåling er et verdispørsmål:
  - Når er en straff streng nok?
  - Hva er en rettferdig straff?
  - Hva bør telle med ved domstolenes utmåling av straff?
  - Hvordan bør man straffe?
- Johs Andenæs: ”Domstolen må påta seg det undertiden smertefulle valg mellom allmennprevensjon og motstående menneskelige hensyn.” (1994, s. 117)

Det kriminalpolitiske klimaet

- 1950 – 1970-tallet: ”Minst mulig fengsel”, individualprevensjon, behandlingsoptimisme.
- Fra 1980-tallet: Økt tro på kontroll og straffens allmennpreventive virkninger, økning i bruk av langvarige fengselsstraffer, opp- og nykriminaliseringer
- Hva skjer med utviklingshemmede i dette klimaet?
- Internasjonalt: Nyklassisisme/gjengjeldelse, individuelle forhold ved gjerningspersonen skal ikke tas i betraktning ved straffeutmålingen

Om straffeutmåling

- Straffeutmålingen er fri innenfor visse rammer:

- Regler om utmåling av straff

- En dom kan gjøres helt eller delvis betinget

- Straffbarhetsvilkår: Tilregnelighet

Psykisk utviklingshemmet i høy grad (IQ<55):

Utilregnelig – og straffri (strl. § 44)

Lettere psykisk utviklingshemmet: (IQ 56-75):

Strl. § 56 c: Domstolen kan sette ned straffen under det lavmål som er bestemt for handlingen, og til en mildere straffart

En ”kan”-regel

Om straffutmåling forts.

- Straffutmålingsmomenter (handlingens grovhet, gjerningspersonens skyld, motivet, at soningen vil virke særlig hardt, alder, sykdom osv.)
- Straffens formål (allmennprevensjon, straff som gjengjeldelse/forholdsmessighet mellom lovbrudd og straff)
- Hvordan ”veier” domstolene disse momentene?

Analyse av dommer:

- Innholdsanalyse av 49 dommer der domfelte er utviklingshemmet
- Straffutmålingsanker i Lagmannsrett/Høyesterett 1990 – 2010
- Intervjuer med ulike aktører i straffesakskjeden

Noen kjennetegn ved sakene:

- Type lovbrudd:
  - Sedelighet mot barn: 14
  - Vold, trusler: 12
  - Voldtekt: 9
  - Drap: 5
  - Annet/flere lovbrudd: 9
- Reaksjoner: Stort sett ubetinget fengsel, vanligvis 1-2 års fengsel. Lengst: 13 år.
- Sakkyndige oppnevnt i 41 av 49 saker

Hovedmønsteret i sakene

- Det helt overordnede: Utviklingshemming har betydning for domstolenes utmåling av straff
Men det varierer hvor mye det ”teller”. 3 grupper peker seg ut:
- Saker der individuelle forhold er gitt forrang ved straffeutmålingen
- Saker der utviklingshemming teller med som en formildende omstendighet
- Saker der utviklingshemming har liten betydning for straffeutmålingen

Når individuelle hensyn får forrang

- Domstolene har fremhevet og lagt vekt på helt spesielle forhold knyttet til gjerningspersonen, og i sin helhet gjort en dom betinget, eller idømt en samfunnsstraff
- Helt spesielle individuelle hensyn

Et eksempel: Produksjon om omsetning av hjembrent

- Aktuelle situasjon: (...) Han forteller at han p.t. bor sammen med sin mor (57 år). Det sosiale nettverket er svært beskjedent utbygd. Klienten forteller at han har en 4-5 kamerater som han har et overfladisk venneforhold til. Klienten har aldri hatt noe kjæresteforhold. Han forteller at han tilbringer mesteparten av sin tid hjemme for å se på TV. Han mottar sjelden eller aldri besøk.
- Klinisk undersøkelse: Klienten fremtrer i klinisk undersøkelse evnemessig noe redusert og generelt umoden. Han vet som oftest ikke svaret på de spørsmål som stilles og greier i liten grad å nyansere hva han tenker og mener. Klienten gir lett opp når han presses til å prestere best mulig på de ulike deltester (...)
- Konklusjon: Samlet fungerer klienten evnemessig med en IQ på 65, dvs. i følge det offentlige norske diagnosesystem (ICD-10) med lett psykisk utviklingshemming.

Utviklingshemming som formildende omstendighet

Hovedvekt på allmennprevensjon, lovbruddets grovhet, de skader offeret er påført osv.

Ubetinget fengselsstraff, men straffen er redusert pga. at domfelte er utviklingshemmet.

- Ulike formildende omstendigheter:
  - Årsakssammenheng mellom handlingen og lovovertrederens tilstand/manglende forståelse av straffverdighet
  - Nærhet i alder mellom gjerningsperson og offer
  - Tung soningssituasjon

Årsakssammenheng

Dissens: Voldtekt

- Lagmannsrettens flertall: "... hans evnenivå og psykiske tilstand har bidratt til å svekke hans motforestillinger mot de handlinger han er domfelt for, og at dette bør tillegges vekt ved straffeutmålingen (...) ... det tyder på en redusert innsikt i hva han drev på med, at han overfor B i løpet av overgrepene spurte om de skulle bli kjærester."
- Mindretallet: "... anser at A har hatt full evne til å forstå at man ikke skal overfalle en kvinne natterstider og ta henne med tvang inn i sin leilighet og der misbruke henne slik som beskrevet. (...) Mindretallet tilskriver de handlingene han har utført hans svekkede selvkontroll på grunn av ruspåvirkning og hans behov for samvær med en kvinne ikke lang tid etter at et samboerforhold var slutt. (...)

Når individuelle forhold har liten betydning

- Handlingens grovhet
- At lovbruddet er planlagt
- ”Gjengangere”
- Skadevirkninger for offeret
- Allmennprevensjon eller forholdsmessighet
- Domstolene uttaler at det er opp til Kriminalomsorgen å legge soningsforholdene til rette, eller ta stilling til om domfelte er soningsdyktig

Et eksempel: Vold

Ved slik voldsanvendelse som det her er tale om, må det etter rettspraksis reageres med ubetinget fengselsstraff så fremt det ikke foreligger særlige omstendigheter.

Slike omstendigheter er etter lagmannsrettens mening ikke til stede.

At domfelte er lettere psykisk utviklingshemmet er for så vidt ikke tilstrekkelig. En soning kan heller ikke sees å medføre ekstraordinær påkjenning for ham.

Han ble i x år innvilget uførepensjon, og han er ikke i noen attføringssituasjon. Flere attføringstiltak er prøvet, men de har vært mislykket fordi han selv ikke har evnet å følge opp.

Tilsyn har heller ikke fungert. Ved den nylig avgitte personundersøkelse er han vurdert som ikke egnet for samfunnstjeneste, noe som lagmannsretten er enig i.

Oppsummerende om domstolenes utmåling av straff når domfelte er utviklingshemmet

- Funksjonsnedsettelsen har betydning, og er som regel et formildende moment ved straffeutmålingen.
- Norsk straffeutmålingspraksis har dermed humanistiske innslag, og vi er langt unna ”amerikanske tilstander”
- Domstolene veier imidlertid funksjonsnedsettelsen mot andre omstendigheter knyttet til lovbruddene, som lovbruddets grovhet, straffens formål og andre forhold ved gjerningspersonen.

Konkluderende om domstolenes utmåling av straff

- Domstolene gjør en helhetsvurdering der flere momenter får spille inn. Dette fører til at det er variasjon i hvilke straffer som utmåles i saker der domfelte har en funksjonsnedsettelse, alt fra tilfeller der dommen i sin helhet er gjort betinget, til tilfeller der det er utmålt lange ubetingete fengselsstraffer.

Diskusjon

- Hvordan utviklingshemmede blir ”sett” av domstolene, skjønnsmessige vurderinger
- De sakkyndiges rolle
- Utviklingshemmede i nedre sjikt
- En fakultativ straffrihetsregel?
- Domstolene forutsetter at Kriminalomsorgen legger til rette, men hva når det ikke skjer?
- Kunne lovbruddene vært forhindret?

Hva bør (kan) gjøres?

1. Tiltak på domstolsnivå?

Dette er en verdidiskusjon. Skal funksjonsnedsettelsen telle med ved straffutmålingen? I så fall hvor mye?

2. Tiltak i Kriminalomsorgen?

- Tilrettelegging
- Praksis knyttet til soningsdyktighet, prøveløslatelse og soningsavbrudd
- Går vi mot tøffere soningsregimer?
- Helsetjenesten i fengslene: Overprøver Kriminalomsorgen helsefaglige råd?